

Warszawa, dnia 4.09.2023 r.

Dr hab. Mirosław Pęczak, prof. UW
Zakład Interdyscyplinarnych Badań
nad Kulturą
Wydział Pedagogiczny
Uniwersytetu Warszawskiego

**Recenzja rozprawy doktorskiej mgr Moniki Rawskiej
„Pierwszy zeszyt gratis. Polska literatura obiegu brukowego w perspektywie archeologii
transmedialności”**

(Instytut Nauk Humanistycznych Uniwersytetu SWPS w Warszawie)

Rozprawa doktorska mgr Moniki Rawskiej podejmuje tematykę dość dobrze osadzoną w tradycji polskiej humanistyki, jeśli brać pod uwagę takie jej przykłady jak studia socjologiczno-literackie Stefana Żółkiewskiego, rozprawy medioznawcze Maryli Hopfinger czy badania folklorów literackich realizowane przez Czesława Hernasa, Rocha Sulimę, Stanisława Barańczaka czy Jerzego Jastrzębskiego. Niektórzy z tych badaczy są zresztą przez autorkę rozprawy cytowani (najczęściej Żółkiewski jako autor *Kultury literackiej 1918-1932*). Istotnym novum byłoby natomiast uwzględnienie transmedialnego kontekstu funkcjonowania literatury brukowej i przyjęcie – jak głosi tytuł rozprawy – „perspektywy archeologii transmedialności”. W swoich rozważaniach teoretycznych i – w części – metodologicznych Monika Rawska opiera się przede wszystkim na koncepcjach Henry’ego Jenkinsa, Mathew Freemana, Marshy Kinder i Carlosa Scolari. W zasadzie wszyscy wymienieni reprezentują dominujący od dłuższego już czasu nurt medioznawstwa korzystający w dużej mierze z dorobku studiów kulturowych i doświadczeń badań literackich opartych na metodologicznych i filozoficznych założeniach strukturalizmu i pokrewnych z nim nurtów (np. archeologia wiedzy Michela Foucaulta, do której w kilku miejscach rozprawy jej Autorka nawiązuje).

Z tego choćby powodu taka a nie inna inspiracja miałaby współtworzyć merytoryczną specyfikę przedstawionej do recenzji pracy, która w równym stopniu odsyła do doświadczeń „klasycznego” kulturoznawstwa, jak też do nauk o mediach i nauk o literaturze. Można tu

mówić o interdyscyplinarności, która wydaje się dość oczywistym i trafnym wyborem metodologicznym ze względu na temat rozprawy. Inna sprawa, że owa interdyscyplinarność (a przy okazji również tytułowa transmedialność) w analitycznej części pracy (rozdziały III i IV) bazuje głównie na dawniejszych wzorcach (zwłaszcza na koncepcjach Stefana Żółkiewskiego), co wydaje się nieco zaskakujące wobec śmiało zarysowanego w pierwszym rozdziale teoretycznego kontekstu wyznaczanego przez całkiem nowe idee badawcze, przede wszystkim amerykańskie.

Rozprawa mgr Rawskiej składa się z czterech rozdziałów, wprowadzenia i zakończenia oraz bibliografii z (niemal) kompletną literaturą przedmiotu uwzględniającą zarówno dorobek światowy, jak i rodzimy. Rozdział I poświęcony transmedialności ma charakter teoretyczny, wyjaśniający nieoczywisty sens samego terminu „transmedialność” i jego konteksty historyczno-kulturowe. Autorka precyzyjnie opisuje okoliczności, w jakich ów termin pojawił się na gruncie medioznawstwa, literaturoznawstwa i narratologii po czym uzupełnia wywód odniesieniem do podejmowanego przez badaczy i teoretyków amerykańskich porównania praktyk właściwych hollywoodzkiemu przemysłowi filmowemu („Zachodnie Wybrzeże”) z transmedialnością wywiedzioną z tradycji kina niezależnego (Nowy Jork, czyli „Wschodnie Wybrzeże”). Ważny fragment rozdziału stanowią rozważania na temat „archeologii transmedialności” (termin wprowadzony przez Henry’ego Jenkinsa). Jego ilustracją jest podrozdział odnoszący się do powstałego w latach 50. ubiegłego stulecia argentyńskiego komiksu *El Eternauta*. Autorka opisuje zmiany kolejnych wersji komiksu składające się na znamiennej ewolucję fabuły i charakterystyki tudzież zestawu bohaterów korespondujących z kontekstem politycznym (vide: opublikowana w 1975 r. trzecia wersja nawiązująca do zamachu stanu i czasów dyktatury argentyńskiej junty wojskowej). Końcowe partie rozdziału odwołują się przede wszystkim do przykładów amerykańskiej kultury popularnej oraz ich analiz (autorstwa m. in, Matthew Freemana, Henry’ego Jenkinsa, Matta Hillsa), które – jak można sądzić – stanowią pewien wzór, albo przynajmniej ważny punkt odniesienia dla analiz własnych Autorki rozprawy zaprezentowanych w kolejnych rozdziałach.

Rozdział II – „Narodziny kultury masowej w Polsce” – to dość obszerny, liczący 50 stron szkic historyczny obrazujący przemiany rodzimej kultury masowej od jej sięgających końcówki XIX w. pierwszych przejawów funkcjonowania aż do momentu przekroczenia pierwszego progu umasowienia kultury w latach 30. dwudziestego stulecia. Autorka skrzętnie rekonstruuje stan instytucjonalnego zaplecza kultury polskiej (drukarnie, wydawnictwa, rynek prasy, kino, radio, teatr) uzupełniając wywód uwagami o państwowej polityce kulturalnej odrodzonego państwa polskiego, stanie edukacji, specyfice ówczesnego uczestnictwa w kulturze i profesjonalizacji

pisarstwa (tu: klasyfikacja społecznych ról pisarza wg pomysłu Stefana Żółkiewskiego). Kluczową rolę odgrywają w tej części pracy dane statystyczne dobrze odzwierciedlające skalę cywilizacyjnego zapóźnienia II Rzeczypospolitej w stosunku do krajów zachodnich. Posługując się ustaleniami Stefana Żółkiewskiego, Antoniny Kłoskowskiej, Jacka Puchalskiego, Heleny Szejewskiej czy Andrzeja Paczkowskiego Autorka stara się pokazać jak w obszarze kultury przebiegał proces modernizacji, choć w gąszczu cytowanych danych liczbowych specyfika zmian społecznych dotycząca np. stosunku do tradycji, relacji międzypokoleniowych, międzyklasowych czy etnicznych (i generalnie to wszystko, czego nie da się prosto „policzyć”) trochę umyka na margines wywodu. Podobnie z wątkiem państwowej polityki kulturalnej, któremu zostały poświęcone zaledwie dwa akapity, podczas gdy w latach 20. i później, w okresie sanacji ścierały się ze sobą różne wizje powszechnego dostępu do kultury, pożądanego modelu uczestnictwa w kulturze, a przy okazji także masowości i społeczeństwa masowego (odzywały się w tej debacie także jasno wyrażane fascynacje faszyzmem jako systemem „nowoczesnym”).

Rozdział III poświęcony został czytelnictwu. Interesujące jest uwzględnienie pionierskich badań nad polskimi czytelnikami z przełomu XIX i XX w. Chodzi m. in. o badania przeprowadzone przez Konstantego Krzeczkowskiego, Stanisława Michalskiego, Antoniego Potockiego, Helenę Radlińską czy Zygmunta Wasilewskiego. Rzadko się do tego wraca we współczesnej refleksji nad aktywnością kulturalną Polaków i tym większa zasługa Autorki przedstawionej rozprawy, niezależnie od tego, że relacjonujące te badania opracowania należą do niezbyt odległej w czasie literatury przedmiotu (choćby cytowane przez Autorkę *Dzieje czytelnictwa w Polsce* Janusza Kosteckiego czy artykuł Anny Zdanowskiej *Pierwsze polskie próby nadań nad czytelnictwem (1881-1918)*). Podobnie jak w rozdziale poprzednim, również i w tym Autorka koncentruje się na sytuacji w dwudziestoleciu międzywojennym zwracając szczególną uwagę na pojawienie się nowych grup czytelników z klas ludowych (robotnicy, chłopci).

Szkoda, że w rozdziale o czytelnictwie Autorka zagubiła gdzieś wątek procesów modernizacyjnych dotyczących całokształtu cywilizacyjnego odrodzonego państwa, a przynajmniej nie wyartykułowała go wystarczająco wyraźnie. Byłoby to poznawczo ważne tło choćby dla rozważań o poradnictwie literackim czy kształtowaniu się repertuaru lekturowego. Być może przy tej okazji należałoby wrócić do wcześniej wzmiankowanego wątku polityki kulturalnej i procesów demokratyzacji kultury.

Ostatni, czwarty rozdział dotyczy literatury brukowej, czyli – zgodnie z tytułem – głównego yobszaru tematycznego całej rozprawy. Autorka wyczerpująco opisuje odmiany literatury

„niskich obiegów” sięgając także do ich odległej historii. Dobrym tego przykładem jest podrozdział poświęcony obiegowi jarmarczno-odpustowemu, gdzie opisana została m. in. literatura parabeletrystyczna, pieśni kramarskie czy tzw. pieśni podwórzowe. Ten typ literatury został tu de facto opisany jako historyczne zaplecze obiegu brukowego, z drugiej strony mocno kontrastuje jako przednowoczesny, archaiczny model szeroko pojmowanej literatury ludowej z już nowoczesnym, typowo miejskim obiegiem brukowym. Autorka sporo miejsca poświęca instytucjonalno-organizacyjnemu aspektowi funkcjonowania powieści brukowej, na co składają się fragmenty dotyczące wydawców, reklamy, kolportażu. Zarówno w tym rozdziale, jak i w innych miejscach rozprawy znajdziemy uwagi na temat fenomenu powieści zeszytowej (także poszytowej), co wydaje się nader istotne w odniesieniu do literatury brukowej.

Rozprawa doktorska mgr Moniki Rawskiej z pewnością dobrze uzupełnia rodzimy stan badań nad „niskimi” obiegami tekstów kultury i wpisuje się w niezbyt przecież liczny katalog polskich prac naukowych poświęconych literaturze brukowej. Przyjęta przez autorkę perspektywa transmedialności dodatkowo przydaje rozprawie walorów prekursorskich zwłaszcza na gruncie kulturoznawstwa. Konfrontacja nowego medioznawstwa amerykańskiego z polską socjologią kultury w jej dawnej „klasycznej” wersji (Kłóskowska, Żółkiewski) sama w sobie wydaje się intrygująca, choć nie jestem do końca pewny na ile był to zabieg zamierzony, a na ile wynikał z niewystarczającej reprezentacji nowszych rodzimych koncepcji z interesującego Autorkę zakresu. Mam tu na myśli przede wszystkim rozwijający się prężnie od pewnego czasu nurt antropologii literatury (Marek Zaleski, Przemysław Czapliński) oraz badania wybranych środowisk czytelniczych (vide: badania literatury kobiecej Grażyny Borkowskiej, Tatiany Czerskiej czy Anny Nasiłowskiej).

Mimo zgłoszonych wyżej wątpliwości uważam pracę mgr Moniki Rawskiej za cenny przyczynek do uaktualnionej wiedzy o historii polskiej literatury niskich obiegów. Jestem przekonany, że wiele wnosi ona do refleksji nad społecznym funkcjonowaniem tekstów kultury i może być ważną inspiracją dla dalszych badań w tym obszarze. Przedłożona rozprawa w moim przekonaniu spełnia zakładane wymogi i w związku z tym wnoszę o dopuszczenie mgr Moniki Rawskiej do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

Dr hab. Mirosław Pęczak, prof. UW

Zakład Interdyscyplinarnych Badań nad Kulturą
Wydział Pedagogiczny Uniwersytetu Warszawskiego
ul. Mokotowska 16/20
00-561 Warszawa